

Oldambten) gaat het in hoofdzaak om lager onderwijs op het platteland. De uitzondering vormt het stadje Appingedam, waar vanouds ook een Latijnse school gevestigd was, die in dit boek apart aan de orde komt.

Al in de zestiende eeuw moet er in de Ommelanden op ruime schaal primair onderwijs zijn aangeboden door aan de parochiekerken verbonden geestelijken. Pas na de definitieve aansluiting van Stad en Lande bij de Republiek in 1594 vormde zich een afzonderlijke korps van schoolmeesters, die in de dorpen gewoonlijk tevens koster en voorlezer/ voorzanger of organist waren. De calvinisering van kerk en onderwijs verliep vrij soepel; katholieke en doperse elementen waren binnen enkele decennia weggezuiverd. De schoolmeesters stonden onder toezicht van de gereformeerde classes, die via examens, verplichte ondertekening van belijdenissen en regelmatige visitaties greep hielden op het personeel, dat de jeugd vooral moest leren de bijbel te lezen en aan het kerkelijk leven deel te nemen. In maatschappelijk opzicht waren ze vooral afhankelijk van de Ommelander grootgrondbezitters die de collatierechten in handen hadden.

De schrijver gaat uitvoerig in op de schoolgebouwen, de benoemingsprocedures, de diverse schooltypen, het lesmateriaal, de dagelijkse gang van zaken en de sociale achtergronden van de schoolmeesters. Zijn algemene vraagstelling richt zich op de juistheid van het gangbare negatieve oordeel over deze beroepsgroep als arm en weinig vakbekwaam. Zijn conclusie, gesteund door het rapport van de vroegnegentiende-eeuwse schoolopzieners, is dat de gemiddelde Ommelander schoolmeester weliswaar van bescheiden afkomst was, maar redelijk goed onderwijs leverde.

Het zou onbillijk zijn dit boek te beoordelen met de maatstaven van bijvoorbeeld de dissertaties die aan het lager onderwijs in andere provincies (Utrecht, Noord-Brabant) zijn gewijd. Deze Groninger bijdrage is juist een bewijs van de goede voorbeeldwerking van een modelstudie zoals die van E. P. de Booij op het onderzoek dat door 'amateurs' wordt verricht, bijvoorbeeld in de toepassing van methoden die inzicht geven in de schrijfvaardigheid van bepaalde bevolkingsgroepen. Vergelijkingen met de situatie elders in de Republiek heeft de auteur niet gemaakt, zodat eventuele regionale kenmerken en samenhangen met algemene maatschappelijke ontwikkelingen niet goed uit de verf komen. Ook spreekt de auteur zich af en toe tegen, zo wordt enerzijds bijvoorbeeld opgemerkt dat rekenonderwijs in dit agrarisch gebied als extra nuttig werd ervaren voor landbouwers en handelaren (55), anderzijds wordt aangevoerd dat slechts weinig ouders hun kinderen op school lieten leren rekenen (119 en 127).

Niettemin heeft de schrijver een schat aan bronnenmateriaal toegankelijk gemaakt en een regionaal overzicht geleverd waarmee ons beeld van het basisonderwijs in de Republiek kan worden verrijkt. De bruikbaarheid van dit boek wordt bovendien verhoogd door de opgenomen archivalische bijlagen, alsmede de topografische en biografische lijsten van ongeveer 1300 Ommelander schoolmeesters (inclusief de docenten aan de Latijnse school in Appingedam) in de beschreven periode. Het boek is tenslotte fraai uitgegeven, rijk geïllustreerd en zorgvuldig geschreven met de vertelkunst van een ware schoolmeester.

F. A. van Lieburg

F. Postma, *Viglius van Kytta. De jaren met Granvelle 1549-1564* (Zutphen: Walburg pers, 2000, 360 blz., f49,50, ISBN 90 5730 097 4).

During the crucial period spanning the last years of Charles V's reign and the first decade of

his son's rule, Viglius van Aytta knew more about the inner workings of the Habsburg government in the Netherlands than anyone else, and here at last is a book that gives a full picture of his many-sided activity. As the title suggests, Postma does not want to claim too much for his subject, acknowledging that in matters of high policy Viglius consciously took a back seat to his friend and patron, the younger Granvelle. Nonetheless, Viglius often took the initiative in regard to internal affairs, and also in regard to relations with the Holy Roman Empire. To begin with this latter point, Postma here follows through on the implications of his previous book (*Viglius van Aytta als humanist en diplomaat* (Zutphen, 1983)), which dealt in part with Viglius' key role in the long negotiations with the Imperial Diet leading up to the agreement of 1549, which in effect recognized the Habsburg Netherlands as a sovereign and independent state. For example, he properly corrects this reviewer's suggestion that Holland's great nobles were defending feudal privileges when they insisted in the 1540s on the immunity of their towns from province-wide excise taxes. In fact, Philippe de Montmorency (as count of Horn) and Maximiliaan van Buren (as count of Egmont) were defending privileges attached to imperial titles Charles V gave their fathers. On a far more important point, Postma uses Viglius' imperial perspective to give the best explanation to date of why Charles V decided to abdicate when he did. It was not because of his disappointment over the open hostility of Pope Paul IV (as per Heinrich Lutz), nor because of a quarrel with Philip II over the latter's claim to a right of succession in the empire. Rather, as suggested in correspondence Postma has found, the crucial moment came when Ferdinand (and the Imperial Diet) bowed to Charles's insistence that the Netherlands were not bound by the terms of the 1555 Peace of Augsburg, which recognized the Lutheran confession as lawful in the empire, and permitted no punishment for heresy more severe than exile. This cleared the way for Philip to renounce his claim to succession in the empire, and for Charles himself to give place to Philip.

As for the draconian heresy laws of the Netherlands, on which Charles insisted no less than Philip, it is not surprising to learn that Viglius himself, though averse to the extreme methods of Pieter Titelmans, inquisitor in Randers, had little room for manoeuvre, or that he risked asserting himself only rarely, as when he persuaded Charles V that a scion of the bastard branch of the house of Burgundy, stubborn in his Protestant beliefs, should be sent into exile, not delivered into the hands of courts that punished heresy by death. Viglius' talents as a negotiator and an administrator were better displayed away from public view, as in the work he did to organize state papers: he was by turns archivist for the provinces of Brabant, Flanders, and Holland, and he also preserved and updated the collection of diplomatic correspondence begun by one of his predecessors as president of the Council of State, Lodewijk van Schoer. This is the one point where I was aware of a source not covered by the author, for Viglius did the same with Schoer's collection of papers relating to fiscal negotiations with the States: arranged in reverse chronological order, Aud. 650, housed at the Algemeen Rijksarchief in Brussels, has some marginal notes in Viglius' hand toward the beginning, and a number of documents in Schoer's hand towards the end.

The key issue for this period is of course the alienation of the traditional elite — the great noble families whose forbears had governed the country for the dukes of Burgundy — from senior officials of the Habsburg sovereigns, led by Granvelle and Viglius. Postma begins the story in 1556, when leading nobles were rebuffed in their demand that the Low Countries continue to observe the Truce of Vaucelles with France, and not be drawn into the renewal of Spain's wars in Italy. The costs of the war that broke out in 1552 had been unprecedented, and as Postma says, Netherlanders believed they alone had carried the burden of their battle against France, even though Spain itself was even more indebted, (and had also shipped huge sums of

money to the Netherlands). In the sequel, as it became necessary to find still greater sums, the objections of Granvelle and Viglius were shunted aside. Despite the fact that Charles V had found the States General fractious and unwilling to assume responsibility for the realm as a whole, the new governor-general, Emmanuel Philibert of Savoy, agreed with the nobles in summoning the States General to raise and disburse new forms of revenue. In financial terms the plan failed, but the return to the old system — customary taxes levied by the Provincial States — embittered still further the relations between Viglius and his patron on one hand, and many of the leading nobles on the other. One may question a detail here or there — for example, does it matter in assessing Viglius reservations about the States General that the States General of the United Provinces later proved able to function quite well? But I think Postma, in the wake of Verhofstad, is right to stress the fiscal dimensions of a quarrel that was full of consequence for the future of the country. His nuanced views on the main issues of this period makes one look forward to a subsequent study that will follow Viglius' career down through the first decade of the Revolt.

James D. Tracy

C. S. M. Rademaker, *Leven en werk van Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)* (Hilversum: Verloren, 1999, 384 blz., ISBN 90 6550 058 8).

De Gouden Eeuw is niet meer het ijkpunt voor het nationale bewustzijn van de moderne Nederlander, maar de belangstelling voor het tijdperk floreert niettemin goed. De schilderkunst trekt stromen bezoekers naar de musea, de muziek van Sweelinck wordt geregeld gespeeld, de instrumentmakerij, de zeevaart en de handel, de huizenbouw worden bestudeerd en bewonderd. Er is nu ineens ook een hausse ontstaan rond de vroege Verlichting in Holland door het boek van Jonathan Israel, en in Rotterdam is zelfs een Spinoza-leerstoel ingesteld. Maar over ijkpunten gesproken, er is toch het jaartal 1650, dat zo ongeveer een waterscheiding in de wetenschappelijke en filosofische ontwikkeling markeert. De werken van Hugo de Groot, Gerard Joannes Vossius of Caspar Barlaeus vinden geen breed lezerspubliek meer. Hun geleerdheid geldt alom als stoffig of is in ieder geval — wat voor diezelfde brede lezerskring op hetzelfde neerkomt — nog geheel gevoed door de Grieks-Romeinse klassieken. Daarmee zou de geleerdheid van de eerste helft van de zeventiende eeuw *ad blattas tineasque* veroordeeld kunnen worden, maar dat zou een zware verminking van de geschiedenis zijn. Dat gebeurt gelukkig ook niet: Grotius krijgt nog voldoende aandacht, Barlaeus is niet vergeten, de Latijnse jeugdpoëzie van Huygens staat op het punt in een moderne editie te verschijnen, de filosofie van Simon Stevin tot Spinoza is juist nu met een boek geïllustreerd. En nu ligt er dan ook een definitieve versie van Rademakers levenswerk over Gerardus Joannes Vossius, de stoffigste van allemaal. Is zijn immense geleerdheid werkelijk doodgelopen of ongenietbaar geworden? Nu ja, hij dacht dat de wereld in 3950 voor Christus geschapen was, 'waarschijnlijk in het begin van de lente', maar dit was een kwestie van nuchtere tijdrekening, geen theologische zaak. Vossius nam de bijbel letterlijk, 'behalve wanneer hij in strijd kwam met het gezond verstand'. Vossius was geen fundamentalist, de synodale scherpslijpers, die hem wantrouwen, is hij altijd voorzichtig uit de weg gegaan, zonder ruzie te maken met de mensen. Hij was een Erasmiaan, die mensen en menselijke wetenschap boven theologische dogmatiek stelde. Zijn retorica, zijn grammatica, zijn poëtica, zijn van grote betekenis geweest en hebben lang doorgewerkt. En op vele andere terreinen — godsdienstwetenschap, bijbelstudie, filosofie,